

מהי התפיסה ההומניסטית?

הפילוסופיה ההומניסטית אינה יצירה של נביא או של איש רוח אחד, אלא ביטוי לתפיסות ולתובנות המתמקדות באדם ובתכונותיו המיוחדות (אלוני, 2005).

התפיסה ההומניסטית מתאפיינת בספקנות. סוקרטס, הנחשב לאבי הגישה, טען שאין דבר שהוא מובן מאליו, שהאמת אינה נכתבת מראש ואינה מוחלטת, ושעל האדם להתמיד בשאיפה לגילוייה. הומניזם אינו דוקטרינה או אמת מידה לנאמנות רעיונית או אידאולוגית.

לפי אדוארדס (Edwards, 1989), המנהל הכללי של האגודה ההומניסטית האמריקנית, בתפיסה ההומניסטית יש כמה זרמים:

- א. הומניזם ספרותי - זרם המתייחס לתרבות הספרותית - "מדעי הרוח";
- ב. הומניזם של הרנסנס - זרם המתייחס לרוח הלמידה והאמנות שהתפתחו ופרחו בסוף ימי הביניים; תקופה שבה התעוררו מחדש העניין והקריאה בכתבים הקלאסיים, והתחדשה האמונה ביכולתם של בני האדם לקבוע לעצמם ובעצמם מהי האמת ומה אינו האמת;
- ג. הומניזם תרבותי - המסורת של החשיבה הרציונלית והאמפירית, שנוצרה במידה רבה ביוון וברומא הקדומות, המשיכה להתפתח באירופה, והיא כעת בסיסה של התפיסה המערבית ושל התייחסותה למדע, לתאוריות פוליטיות, למוסר ולמשפט;
- ד. הומניזם פילוסופי - השקפת עולם המתרכזת באדם, בצרכיו ובתחומי העניין שלו.
- ה. הומניזם המודרני - מקורו של ההומניזם המודרני בפילוסופיה שהחלה להתגבש בתקופת ההשכלה, במאות ה-18 וה-19, והיא מוצגת היום כחשיבה המושתתת על היגיון ועל מדע. אפשר לראות בהומניזם המודרני כנציג של הפילוסופיה החילונית שגובשה במאה ה-20, המתאפיינת באמונה שאין לחכות לישועה מכוח עליון אלא לנקוט פעולה אנושית. לפי תפיסה זו, יש לאדם מידה רבה של חופש תמרון ויכולות לקבוע את דרכו, להיות אחראי לגורלו ולמעשיו ולפתור ביצירתיות וביעילות בעיות שהוא נתקל בהן. האחריות לעצמנו ולכדור הארץ נתונה, לפי תפיסה זו, בידינו. תפיסה זו היא הבסיס הרעיוני לדמוקרטיה ולדגש שלה על זכויות הפרט, על הגנת הסביבה ועל זכויות אזרחיות. ההומניזם המודרני אינו מתנהל על פי אמונה דתית או לפי כל תפיסה רוחנית אחרת.

- אדוארדס (שם) מנה את עקרונות היסוד של ההומניזם המודרני:
- א. לאדם החופש לחשוב בעצמו ולעצמו. אין תחום שהוא מנוע מלחקור ולבחון;
 - ב. המידע אינו מצוי בעולמות שמעבר לנגלה ומעבר לחקירה מדעית;
 - ג. אבני היסוד של החשיבה הן ההיגיון, השיטה המדעית והמחקר;
 - ד. היכולות האחרות של האדם, כגון דמיון, רגש, תובנות ואינטואיציה, תורמות להצלחת החיפוש שלו אחר האמת;
 - ה. מערכת הערכים המתגבשת באדם ההומניסטי מתייחסת לחיים אלו ולא לחיים שלאחר המוות;
 - ו. אחווה אנושית וחמלה הן ערכי יסוד, ומטרתן לענות על צרכים אנושיים ועל בעיות קיומיות, הן של הפרטים בחברה הן של החברה עצמה;
 - ז. ההתייחסות לקיום האנושי היא ריאליסטית;
 - ח. האדם הוא חלק מהיקום ונתון עדיין בתהליך אבולוציה;
 - ט. חופש אזרחי, זכויות אדם, ניתוק בין דת למדינה ודמוקרטיה (לא רק כמשנה מדינית אלא כצורת התנהלות בכל מוסדות החברה: בחינוך, בשירותים, במפעלים וכדומה);
 - י. יש חשיבות לפיתוח טכנולוגיה חדשה ולשימוש נרחב במכשיריה;
 - יא. דגש על אהבת החיים ועל ההשתלבות המשמעותית של הפרט בחברה ובסביבת חייו.

אבני דרך בגיבוש התפיסה ההומניסטית והשלכותיהן על החינוך המיוחד

ראשון ההומניסטים היה כאמור סוקרטס (500 לפנה"ס). משפט מפתח בהגותו היה "אני יודע שאני לא יודע". האם סוקרטס היה מתבטא אחרת בעידן המחשב, שבו האדם יכול למצוא במהירות יחסית כל מידע במחשב הביתי שלו? התשובה היא כמובן 'לא' - סוקרטס לא התכוון בדבריו להשגת ידע מסוים אלא לתהליך הבלתי פוסק של חיפוש אחר ידע וגילוי האמת. האדם הפועל לפי התפיסה ההומניסטית לעולם כמה לידע ומחפש אחריו. ככל שהוא צובר ידע הוא רוצה לדעת ולהבין עוד על עצמו ועל היקום, וכאשר הוא מגיע לתובנה, הוא תוהה אם זו אכן התשובה האחרונה והמוחלטת.

אשר לאנשים עם מוגבלויות, סוקרטס קבע שיש לחפש עמם דרכים להיטיב את איכות חייהם. הוא סבר, כי אין עלינו לבוא עם תשובות מוכנות מראש, להציג את עצמנו כמומחים יודעי-כול ולכפות על הפרט עם המוגבלות תאוריה זו או אחרת. על כל אחד מאתנו, לרבות האדם עם המוגבלות, לשאוף למצוא בעצמו את האמת הפרטית "שלו".

לאורך דורות רבים נחלשה התפיסה ההומניסטית, ורק בתקופת הרנסנס, כשדעכה ההגמוניה של הכנסייה, היא עלתה וזרחה שוב. בשנים 1455-1600 חלה התעוררות בחברה במערב. הכנסייה אמנם המשיכה לשלוט בתרבות, אך שני תחומים היו פתוחים יותר לחופש ביטוי - האמנויות (הציור, הפיסול, המוזיקה, הדרמה והמחול) והתגליות הגאוגרפיות והמדעיות, שהחלו במסעות לגילוי העולם ונמשכו בגילויים מדעיים וטכנולוגיים.

הפילוסופיה ההומניסטית וביטוייה באמנות וביצירה תרמו ליכולתנו להכיר בכך שלאדם יש מגוון אפשרויות ביטוי, ושהלמידה העיונית והשפה אינן התחום היחידי או החשוב ביותר. וכך, בהקשר של תלמידים עם צרכים מיוחדים, אנו עדים היום לפריחה של שילוב האמנויות בחינוך ובטיפול בפרטים עם מוגבלויות ולפרויקטים מיוחדים שתוכננו למענם. למעשה, הוקם מערך של טיפול באמנויות כדי לאפשר לילדים ולבוגרים עם קשיים, כמה מהם עם קשיים בתקשורת, לבטא את עצמם במגוון דרכים: ציורים של ילדים שעל הרצף האוטיסטי זוכים לשבחים רבים; הצגות תאטרון של שחקנים עם פיגור שכלי זכות לתשואות הקהל; נגינה של אנשים עם לקויות, כגון עיוורון, מנעימה מפגשים חברתיים. היבט אחר של תנועת הרנסנס - תגליות של מקומות חדשים, מתבטא היום בתיירות - אנשים יוצאים ממתחם חייהם ביום-יום שלהם ונוסעים למקומות רחוקים. גם אנשים עם מוגבלויות יוצאים מאזור מגוריהם או מתחום בית הספר שהם לומדים בו ומסיירים בארץ ומחוץ לה.

הפילוסופיה ההומניסטית המשיכה להתגבש לאחר תקופת הרנסנס, בתקופת האמנציפציה (שחרור, מתן זכויות שוות לכל האזרחים). בתקופה זו הוצגו לראשונה תפיסות פילוסופיות שלא עלו בקנה אחד עם התפיסה הממוסדת של הכנסייה. נציג מובהק של פילוסופים אלו הוא דקארט, שחי בשנים 1596-1650. הוא הציע עיקרון בסיסי חדש: "אני חושב, משמע אני קיים". מבחינה מסוימת דקארט חוזר לדגשים ששמו

הפילוסופים היווניים על הרציונל, על התבונה ועל התבונה האנושית. לטענתו, החשיבה היא מהותו של בן אנוש, ולפיכך, מי שאינו חושב, אינו קיים. ואכן, במשך שנים רבות הייתה מקובלת התפיסה שאנשים עם מוגבלויות אינם מסוגלים לחשוב, ושעל כן אין לראות בהם אנשים שלמים אלא בני אדם "פחותים". רק כאשר החלה הגישה להשתנות ברוח הפילוסופיה ההומניסטית, החברה הצליחה לראות בפרט עם המוגבלות אדם מלא, המסוגל לחשוב ולגבש הבנות בנוגע לעולם ולעצמו. גם הפרט המתקשה בתקשורת בין-אישית ומקבל ציון נמוך במבחני אינטליגנציה הוא אפוא אדם חושב ומבין.

ג'ון לוק, פילוסוף אנגלי שחי בשנים 1632-1704 מסמן נקודת מפנה נוספת בגיבוש הפילוסופיה ההומניסטית. לוק ידוע באמרה שהאדם נולד "לוח חלק", ושהסביבה היא כול יכולה בעיצוב דמותו. לוק ידוע גם בגיבוש ההבנה שהחוקים נחקקים בידי החברה האנושית עצמה, ולא בידי האל או שליחו. לבסוף, לוק הטביע את המונח "חופש אזרחי". לטענתו, האל נתן לאדם את האדמה כדי שיעבוד אותה, יוציא ממנה את לחמו וייהנה מעמלו. הוא קרא ליצור אמנה חברתית שתצהיר על קיום זכויות יסוד טבעיות, כגון הזכות לשכר עבור עבודה, אמנה חברתית חוקית המחייבת את האזרחים מתוקף סמכותה כיצירה משותפת ומחייבת גם את המלך או כל שליט אחר.

לצערנו, עד היום האמנה החברתית אינה מיושמת במלואה, ולא כל בני האדם, כולל אלה עם מוגבלויות, מורשים ליהנות מפרי עמלם. אנשים רבים אינם משתכרים שכר הוגן המאפשר להם לחיות חיים המתאימים למידת השקעתם. אף על פי כן, עובדו תכניות להעצמה של אנשים עם מוגבלויות כדי שיוכלו לעמוד על זכויותיהם.

הצרפתי ז'אן ז'אק רוסו, שחי בראשית תקופת ההשכלה, בשנים 1712-1779, פיתח עוד את תפיסתו של לוק לחופש אזרחי. רוסו גרס שהתרבות כובלת את ההתפתחות הטבעית של הילד וקרא לעצמאות אישית - אם ניתן לילד חופש לגדול בטבעיות, ללא הכוונה וסייגים, הוא יממש את עצמו וינהג באופן מוסרי. בספר אמיל (1944) רוסו מתאר כיצד ילד לומד מתוך סקרנות ועניין אישי כביטוי של תהליך הגדילה הספונטנית שלו - הוא שואל שאלות, מתנסה בחוויות ונותן דרור ליכולותיו. לספר הייתה השפעה רבה, בעיקר בשינוי הגישה לתקופת הילדות מתפיסה שלפיה

הילדים הם מבוגרים קטנים, עדיין לא שלמים ולא תרבותיים, לתפיסה שלילדות עצמה יש ערך. למעשה, הגישה הגורסת ש"הילד במרכז" החלה להתפתח בעקבות משנתו של רוסו.

אשר לילדים עם מוגבלויות, תפיסתו של רוסו מציעה לתת לילד חופש לגדול, "להיות ילד" ולבטא את עצמו וחופש בחירה בנוגע לרצונותיו ולתחומי ההתעניינות שלו. גישה זו, המתבטאת במשפט הידוע "שום דבר לגביי בלעדיי" (nothing about me without me), משמשת היום בשירותים, בחינוך ובטיפול הניתנים לילדים ולבוגרים עם מוגבלויות.

בשנת 1789 התחוללה המהפכה הצרפתית. מהפכה זו רשמה על דגלה את הססמה של הפילוסופיה ההומניסטית, כפי שהתגבשה עד אותה עת: "חופש, אחווה ושוויון". אפשר לומר ששלוש הדרישות האלה הן הבסיס לכל החוקים, התקנות והאמנות המבוססים על הפילוסופיה ההומניסטית ונוגעים גם לאנשים עם מוגבלויות: חופש - הביטוי האישי, חשיבה ותנועה, מתוך הקשבה לפרט ותשומת לב לצרכיו הייחודיים. החופש מתבטא בעיצוב סביבת חיים נגישה התומכת ביכולותיו; אחווה - יצירת מערך תמיכה לאנשים עם צרכים מיוחדים, לפי צורכיהם ונטייתיהם, כדי שיוכלו ליהנות מחופש חברתי. שוויון - מתן הזדמנויות ונקיטת הפליה מתקנת כדי שגם אדם עם מוגבלות יוכל ליהנות ממגוון האפשרויות שהחברה מציעה לאזרחיה להתפתחות ולקידום.

ועדיין חסר היה נדבך חשוב בתפיסה ההומניסטית, שמקורו בספר בראשית, בסיפור בריאת האדם: "בצלם אלוהים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם". כלומר, בכל אדם יש ניצוץ אלוהי. הפילוסוף הגרמני עמנואל קאנט, שחי בשנים 1724-1804, טבע את המונח "הציווי הקטגורי" - חוק יסוד שאי-אפשר להפריכו, ולפיו "לכל אדם ערך סגולי" מעצם היותו בן אנוש, ללא הבדל מין, דת, יכולת, מעמד חברתי, קבוצה אתנית וכדומה.

אם כן, הפילוסופיה ההומניסטית תורמת לתפיסת הפרט עם המוגבלות כאדם בעל ערך, הזכאי לחופש, לאוטונומיה ולעצמאות, בעל יכולת ביטוי אמנותית ויכולת חשיבה עצמאית; אדם שיש לו זכות לחפש אחר האמת שלו.

כאמור, ספר זה נולד בעקבות תכנית לימודים בשם "לקראת בגרות" שעובדה עבור תלמידים עם ליקוי התפתחותי ועם צרכים מיוחדים אחרים (רייטר, שלומי וצדר, 1999). התכנית מושתתת על התפיסה ההומניסטית